

De nationale bewegingen in Vlaanderen en bij de andere kleine Europese volkeren

LODE WILS

Er ligt een duidelijk parallellisme in het oordeel van mijn collega's Verhulst en Witte over mijn boek. Behalve op bepaalde verdiensten, wijzen ze op lacunes en fouten, die uiteindelijk teruggaan op één hoofdgebrek. Witte noemt mij 'meermaals verstrikt in vooroordelen', Verhulst betreurt de 'voorstelling' van een 'nauwe, in Wils' visie bijna natuurlijke binding, van in de negentiende eeuw, tussen Vlaamse beweging en katholicisme, waardoor hij voortdurend ... het aandeel van de vrijzinnigen in de Vlaamse beweging minimaliseert'.

De hoofdvraag is dus: steunt mijn stelling dat de Vlaamse beweging in grote hoofdzaak door de katholieke opinie werd gedragen, op vooroordelen en houdt ze inderdaad een 'groeve overdrijving' in, stoelt ze op 'verzwijgen en verduisteren' van het aandeel van liberalen en socialist? Ik stel vast dat ook antiklerikale auteurs tot de conclusie komen dat andere nationale bewegingen door de kerkelijke opinie werden gedragen. Aangezien beide critici en vooral Verhulst niet alleen het derde deel, maar heel mijn *Honderd jaar Vlaamse beweging* beoordeelde, zal ik ook vanuit de negentiende eeuw vertrekken.

De studie van de nationale bewegingen is sinds een aantal jaren weer in de lift en de gebeurtenissen in Oost-Europa sinds 1989 zullen die ontwikkeling nog wel ondersteunen. Vooral de Praagse historicus Miroslav Hroch heeft de stoot gegeven tot een vergelijkend onderzoek door zijn boek *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*¹. In het Zentrum für interdisziplinäre Forschung van de Universiteit van Bielefeld wordt van 21 tot 23 maart 1991 een *Arbeitsgemeinschaft* georganiseerd door Hans- Jürgen Puhle (Frankfurt-am-Main) rond het thema *Typen europäischer Nationalbewegungen im 19. und 20. Jahrhundert*. De Stellingen van Hroch vormen er het centrale discussiepunt.

Onder kleine volkeren verstaat Hroch diegene waar, bij en na de vestiging van de moderne, liberale staat in de negentiende eeuw, ('de overgang van de feodale standenmaatschappij naar de kapitalistische maatschappij van staatsburgers'), de heersende bourgeoisie niet de volkstaal als staats- en cultuurtaal gebruikte. Ze gebruikte Deens in Noorwegen, Zweeds in Finland, Duits in Bohemen en Estland, Pools in Litouwen, Hongaars in Slowakije, Frans in Vlaanderen. Daar ontstond dan een nationale beweging (eventueel een nieuwe nationale beweging, zoals in Vlaanderen na de Belgische revolutie van 1830) tegen de (nieuwe) heersende klasse. Hroch bestudeerde en vergeleek de nationale bewegingen in de zeven genoemde gevallen, tot aan hun doorbraak naar de massa.

Hoewel zijn verplichting om het geheel een marxistisch uitzicht te geven hem zeker niet in die richting dreef, stelde Hroch vast dat meestal de clerus een bijzonder grote rol speelde, nog veel groter dan in Vlaanderen. In Bohemen en Slowakije maakte hij aanvankelijk zelfs de helft van de getelde patriotten uit. Deze verhouding daalde overal metertijd, naargelang het ontwikkelingspeil van de bevolking steeg en de beweging andere dan culturele doeleinden kreeg. In de laatste fase, die van de massabewegingen, zou ofwel de geestelijkheid zich terugtrekken, ofwel een specifiek klerikale variant van het bourgeois-nationalisme gecreëerd worden. (Dit laatste gebeurde onder meer in Vlaanderen.)

Als elementen van verklaring geeft Hroch dat de geestelijken in nauwe betrekking stonden met het volk, beroepshalve zijn taal moesten gebruiken, en voor wat de katholieken betreft, ook uit het volk voortkwamen omdat het celibaat het ontstaan van een erfelijke klerikale stand belette.

1 (Praag, 1968). In 1985 verscheen een vermeerdere Engelse uitgave bij Cambridge University Press onder de titel *Social Preconditions of National Revival in Europe*.

De Sloveense beweging werd niet door Hroch onderzocht, maar onder andere door Andreas Moritsch van Wenen, die duidelijk niet door katholieke vooroordelen gehinderd werd². Hij beschrijft het gebruik door de geestelijkheid van de Sloveense taal in het onderwijs, evenals haar latere vereniging van de plattelandsbevolking in coöperaties, als een bescherming tegen liberale, revolutionaire, vrijdenkende en anti-godsdienstige invloeden: 'Modernisering, vooruitgangen burgerlijke vrijheid waren Duits; het behoud van de oude orde en de bescherming van de bestaansmiddelen van de boerenbevolking anderzijds waren Sloveens', en dat onder de leiding van de clerus.

Moritsch besluit: 'In tegenstelling tot de nationalistische interpretatie van de geschiedenis, die de oorsprong van het nationaal bewustzijn onder de ethnische minderheden bij voorkeur zag in liberalisme en economische vooruitgang, is het duidelijk dat het in feite de conservatieve reactie op de sociaal-economische veranderingen was, die leidde tot de idee van een nationale gemeenschap'.

Ik ben, voor wat de Vlaamse beweging betreft, ook vertrokken van de toen algemeen aanvaarde opvatting van een liberale oorsprong van het nationalisme. Maar al bij het eerste contact met de bronnen, meer dan 35 jaar geleden, zag en publiceerde ik dat zulks niet klopte. Nu weten we dat het niet klopt bij de meeste van wat Hroch 'de kleine volkeren' genoemd heeft.

Of zoals E. J. Hobsbawm het heeft uitgedrukt in zijn recent overzicht *Nations and Nationalism since 1780*³: 'From the point of view of liberalism, and — as the example of Marx and Engels demonstrates — not only of liberalism ... what could the defense of small peoples, small languages, small traditions be, in the overwhelming majority of cases, but an expression of conservative resistance to the inevitable advance of history'? Van de andere kant bekeken: 'Certainly defence of the old language signified defence of an entire society's old ways and traditions against the subversions of modernity: hence the support which such movements as Bretons, Flemings, Basques and others received from the Roman Catholic clergy. To this extent they were not simply middleclass movements'. Hobsbawm haalt hierbij ook het voorbeeld van Kroatië aan.

Liberalen en socialisten moeten van de auteurs die deze feiten vaststellen, niet denken dat die klerikaal bevooroordeeld zijn. Trouwens Marcel Bots, de voorzitter van het Liberaal Archief te Gent, schrijft in zijn *Beknopte geschiedenis van de Liberale Partij* (uitg. Liberaal Archief, 1989): 'De Liberale Partij was tijdens het Interbellum een ronduit anti-Vlaamse partij'. Ik heb de houding van liberalen en socialisten veel genuanceerder beschreven.

Tot hier het hoofdbezwaar van mijn collega's. Wat hun meer specifieke punten van kritiek betreft, valt het op dat die nagenoeg ontbreken voor de jaren van de bezetting, die de kern uitmaken van het derde deel van mijn *Honderd jaar Vlaamse beweging*. Alleen betreurt Els Witte het dat de rol van de lagere geestelijkheid onbekend zou zijn gebleven. De rol van parochiepriesters en leraars komt integendeel uitvoerig aan bod in de gedeelten van mijn boek die handelen over het Davidsfonds met zijn meer dan 500 plaatselijke afdelingen. Wie de tijd neemt om die delen te lezen, stelt vast dat er dikwijls een duidelijke tegenstelling bestond tussen de patriottische clerus en de veelal nationalistische onderwijzers, die andere steunpilaar van de vereniging en van heel de Vlaamse beweging. Aan de vraag van Witte om 'de strijdbare,

2 'Socio-Economic Aspects of the Course of Ethnic Differentiation in Carinthia and Burgenland', in: E. Aerts, F. M. L. Thompson, ed., *Ethnic Minority Groups in Town and Countryside...* (Leuven University Press, 1990) 19-31.

3 (Cambridge, 1990) 41 en 119-120.

fanatieke anti-bolsjewisten ten tonele te voeren' in de collaboratie, heb ik op voorhand voldaan door uit te wijden over de dominicaan Jules Callewaert.

Aan Adri Verhulst beken ik dat het eerste deel van mijn trilogie lacunes bevat, waaronder de strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit vóór 1914. Als enige verzachting kan ik aanvoeren dat ik hetgeen hij er miste herhaaldelijk elders had gepubliceerd, onder andere in de oude *AGN*. Hij zal me op zijn beurt toegeven dat ik de negatieve houding van Mercier wèl en uitvoerig heb besproken, onder andere in deel I, 213-218 en in deel II, 124-127.

In deel III herinnerde ik eraan dat na de manke wet van 1923 'heel de antiklerikale opinie zich verzette tegen het hernemen van de eis tot vernederlandsing van de rijksuniversiteit van Gent'. De bewijsvoering stond in deel II, 142: 'Op 15 december 1925 zou zelfs Jules Boedt uit Brugge, de enige liberale flamingant in de Kamer, zich uitspreken tegen een hernemen van de eis tot vernederlandsing van Gent, en op 4 september 1927 ook het Liberaal Vlaams Verbond. Op 10 december 1927 was het de beurt aan K. Huysmans en op 18 december 1929 aan August Vermeulen, om zich tegen een volledige en onmiddellijke vernederlandsing uit te spreken. Voor dat alles: K. de Clerck, *Kroniek van de strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit* (Beveren, Antwerpen, 1980). Dit zou de liberalen en socialisten niet beletten om uiteindelijk voor de wet te stemmen in 1930, iets waar Els Witte veel betekenis aan hecht.

Maar zulke stemmingen zeggen niets over de drukking vóór en tegen die eraan is voorafgegaan met perscampagnes en betogingen, niets over het afzwakken of verminken van de tekst door amendementen, over regeringsdwang op een coalitiepartner of integendeel gemaneuvreer van de oppositie, uitlokken van een regeringscrisis, en ga maar door. Mijn beoordeling van de houding der partijen, op basis niet alleen van de *Parlementaire Handelingen* en *Documenten*, maar ook van archief- en van uitgebreid personerzoek tijdens een aantal seminarie-oefeningen, heb ik in 1973 gepubliceerd in een artikel van 66 bladzijden: 'Het aandeel van regerings- en oppositiepartijen in de taalwetgeving tussen beide wereldoorlogen'⁴. Niemand heeft het tot hertoe trachten te weerleggen.

Dit voorbeeld illustreert dat 'de bestaande literatuur' over de Vlaamse beweging, op basis waarvan ik volgens Witte de algemene overzichten gesteld heb, voor een niet gering deel mijn eigen, op bronnen gesteund werk is, of dat van mijn Leuvense oud-studenten. Dit discussiedossier laat verhopen dat ook aan de andere universiteiten de belangstelling groeit voor een beweging die in de afgelopen 150 jaar een enorme invloed heeft uitgeoefend op de culturele, sociale en politieke ontwikkeling van België.

Het Vlaamse Front te Antwerpen is een van de niet-katholieke verenigingen waarvan ik het archief heb doorgenomen. Omdat het zo rijk is, heb ik aan deze lokale partij waarin vrijzinnige oud-activisten militeerden, een onevenredig grote plaats kunnen geven in mijn boek. Uitvoerig beschreef ik de verrechtsing in haar schoot, het verzet ertegen en de scheuring die er het gevolg van was toen, door toedoen van Pieter Geyl, in 1934 drie vrijzinnige voormannen overstapten naar het VNV, een anti-democratische partij van het fascistische type. Daarbij heb ik de vraag gesteld: 'Hoe heeft een overtuigd anti-nazi als Pieter Geyl er zich zo voor ingespannen'? Met als antwoord: Omwille van hun anti-belgicisme 'stapten de meesten telkens weer over hun anti-fascisme heen: hun solidariteit met de nationalist primeerde. Hetzelfde was waar voor Geyl die, tot 1939 inbegrepen, bleef samenwerken met uiterst rechtse figuren van allerlei slag: het grootneerlandisme in Holland telde er trouwens niet veel andere' (II, 245). In afwachting van

4 *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, IV (1973) 265-330. Voor het tot stand komen van de wet van 1935 op het gebruik der talen in gerechtszaken, zie ook H. van Goethem, *Honderd jaar Vlaams rechtsleven 1885-1985* (Gent, 1985).

nieuwe gegevens handhaaf ik deze tekst, die ik onderbouwd heb met verscheidene artikelen over Geyl, doorgetrokken tot in de tweede wereldoorlog⁵.

Voor het derde en het vierde bezwaar van Els Witte verwijs ik naar Verhulst, die mij correct gelezen heeft: ik vind een overwegend anti-rechtse repressie normaal na een rechtse bezetting met rechtse collaboratie. Maar ik geloof niet in enkelvoudige verklaringen en stem ook in met L. Huyse die in *De Standaard* van 5 april 1990 schreef over het politieke 'spel' in België: 'Soms liet een speler zich, drijvend op externe omstandigheden (de nasleep van de Duitse bezetting...) verleiden tot een stille machtsgreep ('links' in de repressie ...)'.

Een van de hoofddoeleinden van mijn studie was, de bezettingsperiode nu eens niet los te maken van wat eraan voorafging en wat volgde; volgens Verhulst ben ik daarin geslaagd. In dat perspectief zijn de repressie en de administratieve uitzuivering na de bevrijding, en hetgeen Huyse de 'stille machtsgreep' van links noemt, van essentieel belang. Volgens mij verliep die machtsgreep allesbehalve stil en ging hij integendeel viermaal met straatgeweld gepaard: in september 1944 bij de bevrijding, in november bij de ontwapening van het verzet die maar heel gedeeltelijk gebeurde, in mei-juni 1945 na de ineenstorting van Duitsland, en in juli 1950 bij de terugkeer van Leopold III. De invloed van dat alles op de Vlaamse beweging heb ik evenzeer willen benadrukken als die van het gebeuren tijdens de bezetting⁶. De stelling van Witte dat in de jaren 1944-1947 de liberalen progressief waren op sociaal-economisch gebied en de CVP conservatief, moet ik voor haar rekening laten.

5 'Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Grootnederlandse Beweging en de Vlaams-Nationalistische', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XLI (1982) 95-120; 'De Grootnederlandse geschiedschrijving', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, LXI (1983) 322-366; 'Geyl in Buchenwald. Voor en tegen de Grootnederlandse gedachte in 1940-1941', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XLV (1986) 176-184.

6 Sindsdien heb ik die stelling verder uitgewerkt in 'De illegale interneringen tijdens de repressie', *Wetenschappelijke Tijdingen*, L (1991) 55-63.

Een elite-trio

clusterbespreking van J. J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad, Gouda 1700-1780* (Dissertatie Utrecht 1985; Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 1985, 395 blz., ISBN 90 6707 102 1); L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad, Hoorn 1700-1780* (Dissertatie Utrecht 1985; Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 1985, 390 blz., ISBN 90 6707 101 3); M. R. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad, Leiden 1700-1780* (Dissertatie Utrecht 1985; Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 1985, 438 blz., ISBN 90 6707 098 X).

M. G. BUIST

Hoewel in Utrecht verdedigd, vormen deze drie elite-studies een eerbetoon aan de te vroeg overleden Leidse hoogleraar Roorda, die met zijn dissertatie *Partij en factie* de weg vrij maakte voor een nieuwe kijk op de zeventiende- en achttiende-eeuwse regenten, en met het door hem opgezette elite-project in Leiden de stoot gaf tot een stroom van studies die tot aan de dag van vandaag nog niet is opgedroogd.

Deze drie Utrechtse dissertaties kunnen met elkaar ook een project worden genoemd, dat, om het electrotechnisch uit te drukken, niet in serie maar parallel werd geschakeld: geen studies die een bepaald object in de tijd volgen, maar een historisch fenomeen gedurende dezelfde tijd op drie verschillende plaatsen bestuderen. De Stichting historisch onderzoek was na enige aarzeling bereid deze elite-drieling te financieren en het resultaat bevestigde dat zij daaraan goed heeft gedaan. Het werd nu immers mogelijk om de parallellen in uitgangspunten en opzet strak in de hand te houden en daardoor de vergelijkende waarde van deze studies zo hoog mogelijk op te voeren. Promotor en co-promotor, prof. dr. J. C. Boogman en dr. J. Aalbers, hebben wat dat betreft eer van hun werk.

Om een maximum-profit uit deze studies te halen kunnen zij het beste 'horizontaal' gelezen worden en dat is dank zij de strakke parallellen opzet mogelijk. De eerste hoofdstukken geven een beknopte geschiedenis van de drie steden, waarbij de nadruk ligt op economische en demografische aspecten. Het is opvallend dat, na een periode van bloei gedurende de vijftiende eeuw in alle drie steden, met name Leiden en Gouda in de zestiende eeuw te kampen kregen met een economische achteruitgang. In Leiden liep de bloeiende lakenindustrie sterk terug ten gevolge van de Engelse concurrentie. De Goudse lakennijverheid en de bierbrouwerijen leden onder het wegvallen van de Zuid-Nederlandse markt na de Opstand. Hoorn kende daarentegen een ononderbroken bloei sinds de zestiende eeuw dank zij de groeiende scheepvaart op de Oostzee en op Zuid-Europa.

Leiden beleefde in de zeventiende eeuw een nieuwe periode van bloei, toen direct na het beleg Zuid-Nederlandse wevers de lakenindustrie nieuw leven inbliezen. In Gouda duurde de stagnatie langer en kwam de stad pas na het midden van de zeventiende eeuw tot nieuwe bloei door de introductie van de pijpmakerij en de opkomst van de touw- en garenfabricage. Deze vrij late opleving duurde ook langer dan elders in Holland: pas na 1750 kreeg de pijpmakerij te lijden onder buitenlandse protectie en concurrentie.

In Leiden zette het verval al aan het eind van de zeventiende eeuw in en nam in de achttiende eeuw dramatische vormen aan. In Hoorn begon de achteruitgang al iets eerder, toen Amsterdam de Hoornse handel en scheepvaart naar zich toe zoog en er voor Hoorn eigenlijk alleen maar de activiteiten van de lokale Kamer van de VOC overbleven, die het laatste restje van de